

УДК 338.24

ЧУМАК Р.М., аспірант

*Білоцерківський національний аграрний університет***СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ
ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

У статті обґрунтовано диверсифікацію аграрного виробництва як дієву стратегічну орієнтацію міжгалузевих відносин агропромислової сфери. Запропоновано антикризові заходи щодо управління аграрними підприємствами. Показано переваги та недоліки диверсифікації в аграрній сфері економіки. Обґрунтовуються можливості мінімізації ризиків та отримання стабільних фінансових результатів сільськогосподарськими підприємствами через диверсифікацію діяльності, не пов'язаної з основним виробництвом. Звертається увага на суб'єктність сільськогосподарських підприємств у процесі диверсифікації.

Ключові слова: диверсифікація аграрних підприємств, міжгалузеві відносини, аграрне виробництво.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення вітчизняної економіки зумовили прояв дестабілізуючих чинників на умови здійснення виробничо-збутової діяльності та можливості розширеного відтворення, що спричинило зниження економічної стійкості організаційних структур. За таких умов посилюється необхідність використання суб'єктами господарювання спеціального інструментального підходу, який передбачає розробку раціональної господарської стратегії та її реалізації у напрямі неперервної їх адаптації до факторів зовнішнього середовища.

Особливо складним є вирішення зазначених проблем в аграрному секторі економіки, який представляє собою багатоукладну, багатогалузеву та територіально поділену систему. Очевидно, що у цій галузі розробка та реалізація стратегії розвитку аграрних підприємств ускладнюється поєднанням природно-кліматичної та ринкової варіативності. Нестабільність споживчих переваг вступає у суперечність з об'єктивно встановленою тривалістю виробничого циклу. У зв'язку з цим, необхідним є формування системи заходів щодо здійснення диверсифікації виробничої діяльності, які б забезпечили ефективне функціонування підприємств та сприяли досягненню передбачених стратегічних орієнтирів їх розвитку.

Важливість цієї проблеми, недостатність вивчення окремих теоретичних та прикладних аспектів щодо сучасних умов визначили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномічні грані важливої економічної проблеми диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних та іноземних науковців. Значний внесок у формування концептуальних засад диверсифікації діяльності підприємств внесли: І. Ансофф, Б. Карлофф, В. Кер, Г. Кені, К. Кляйн, Л. Чейс-Вілд, М. Паскье та багато інших.

Окремі питання, пов'язані із формуванням теоретико-методологічних засад розвитку різних аспектів процесу диверсифікації діяльності, у тому числі й аграрних підприємств, висвітлені у дослідженнях вітчизняних науковців: В. Андрійчука, І. Баланюка, О. Варченко, А. Гуторова, Н. Добрянської, В. Зіновчука, Т. Зінчук, М. Корінько, Н. Куцмус, М. Кропивко, М. Маліка, О. Маслака, О. Могильного, В. Россохи, В. Ткачука, Г. Черевко, І. Хорунжого, В. Юрчишина та інших. Ці наукові дослідження є істотним внеском у розвиток теоретичних основ і розроблення заходів, спрямованих на реалізацію стратегій диверсифікації виробничої діяльності. Однак мінливість зовнішнього середовища та посилення кризових явищ актуалізують сучасні підходи до проблем дослідження з урахуванням необхідності розв'язання ряду завдань щодо диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств, діагностики зовнішнього середовища підприємств та забезпечення їх економічної стійкості у довгостроковій перспективі.

Мета і завдання дослідження – здійснити оцінку сучасного стану виробничої діяльності в сільськогосподарських підприємствах та запропонувати шляхи її диверсифікації.

Матеріал і методика досліджень. Використано сучасні загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – у вивченні зв'язків між явищами і процесами в системі забезпечення диверсифікованого розвитку; економіко-статистичні методи – у визначенні динаміки, структури та результативності розвитку виробничої діяльності;

порівняльний – для оцінювання ефективності діяльності та зіставлення рівнів диверсифікації виробництва аграрної продукції.

Результати досліджень та їх обговорення. Еволюційний розвиток теорії і практики диверсифікації засвідчує, що розуміння її ролі та сутності змінювалося з розвитком ринкових відносин, а також неоднорідністю і високою швидкістю змін у зовнішньому середовищі. Процес узагальнення підходів до розуміння диверсифікації як економічної категорії можна розглядати, по-перше, як перехід до багатопрофільного виробництва з широкою номенклатурою продукції; по-друге, розширення цільових ринків збуту. Розвиток диверсифікації базується на інноваційному процесі різнобічного розвитку господарюючого суб'єкта через перерозподіл ресурсів, проникнення в інші галузі виробництва та на ринки нових товарів і послуг з метою зниження ризиків та збільшення доходу.

Економічна категорія «диверсифікація» розглядається нами із погляду раціоналізації процесу прийняття управлінського рішення про розширення меж діяльності підприємства через освоєння нових галузей, нових видів виробництв та продукції, нових ринків, пошук напрямів посилення ринкових позицій з метою зниження економічних і фінансових ризиків, підвищення рентабельності, мінімізації можливих втрат [1, с. 116]. Згруповано основні мотиви здійснення диверсифікації виробничої діяльності підприємства за такими напрямками: техніко-технологічні; фінансові; економічні; соціальні; екологічні; стратегічні.

Фахівці з теорії управління і менеджери-практики розглядають диверсифікацію не як універсальний інструмент підвищення ефективності, а як умова її потенційного підвищення. Із розвитком процесів диверсифікації надлишковий капітал знаходить прибуткове застосування не тільки за рахунок багатоцільового використання одних і тих ресурсів, а й за рахунок перерозподілу капіталу між об'єктами з різними рівнями фінансового ризику та прибутковості, що забезпечує додаткову стійкість суб'єкта господарювання [2, с. 236].

На розвиток диверсифікації в аграрному виробництві впливають специфічні особливості аграрного виробництва: природні, організаційно-технологічні і економічні. Водночас процеси диверсифікації мають відмінності у галузях, які орієнтовані до районів джерел сировини (бурякоцукрова, консервна, первинне виноробство тощо), до місць споживання (хлібопекарська, лікєро-горілчана, безалкогольна та ін.). Розвиток органічного виробництва розглядається нами як своєрідний напрям агроекологічної диверсифікації основного виробництва, який дозволяє сформувати нові споживчі властивості продукції. Встановлено, що розвиток диверсифікованого виробництва в аграрному секторі зумовлений волативністю ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, підвищеною ризиковістю, труднощами в залученні інвестицій. Стримувальними чинниками її розвитку є відсутність стимулів для формування відповідних технічних і технологічних умов, а також не враховується її позитивний вплив на соціально-економічну та екологічну ефективність.

Диверсифікація виробничої діяльності аграрних підприємств одночасно розвивається у двох напрямках: перший – поглиблення переробки сільськогосподарської сировини і доведення готової продукції до кінцевого споживача; другий – розвиток високоприбуткових виробництв, не пов'язаних із сільським господарством [3, с. 122]. Мотивами розвитку диверсифікації виробництва аграрних підприємств є забезпечення багатопрофільності діяльності; збільшення частки підсобних виробництв і промислів; злиття і поглинання в діяльності інтегрованих структур; розширення несільськогосподарських видів діяльності в сільських територіях з метою підвищення доходів та зайнятості населення.

Основні загрози розвитку диверсифікованого виробництва зумовлені наступними чинниками: не дозволяє використати переваги спеціалізованого виробництва, а також одержати ефект масштабу від концентрації виробничої діяльності; більш високі вимоги до процесу управління, який вимагає вищої кваліфікації фахівців, урахування значної кількості факторів середовища функціонування, що підвищує ризик прийняття недостатньо обґрунтованих управлінських рішень; висока вартість й ризику входження на нові ринки, зростання витрат на перепідготовку персоналу, а також необхідності розширення штату підприємства.

Узагальнення досвіду провідних країн щодо розвитку диверсифікації в аграрному секторі дозволило виділити основні напрями її здійснення: розвиток кооперації (традиційні кооперативи; інноваційні, які орієнтуються на виробництво високоякісних продуктів харчування; пропонують регіональні марки продуктів харчування; формують регіональну маркетингову систему;

забезпечують прямі відносини виробник-споживач; кооперативи; розвивають непродовольчі ринки: надання агроекологічних і сільських послуг; організація виробництва продукції непродовольчого характеру); розвиток переробки сільськогосподарської сировини у сільській місцевості; надання послуг; створення невеликих підприємств різних галузей промисловості (переробка деревини, легка промисловість).

Посилення розвитку диверсифікації сільськогосподарського виробництва країн ЄС зумовлено стратегічними орієнтирами її розвитку, які направлені не тільки на високоефективне виробництво, а й на підтримку різноманітності ландшафтів та активний розвиток сільської громади, яка створює додаткові робочі місця. Сучасний стан диверсифікації сільської економіки в ЄС характеризується такими рисами: значна частина європейських фермерів (31%) в забезпеченні власних доходів незалежна від сільського господарства; в окремих країнах ЄС (Швеція, Німеччина, Словенія) їх кількість складає понад 50%; 87% сільського населення пов'язано із несільськогосподарською діяльністю, в якій створюється 95% доданої вартості продукції. Основними інструментами ініціювання розвитку диверсифікації у країнах ЄС є: інвестування стартового капіталу; надання гарантійних зобов'язань; звільнення від податків для диверсифікованих господарств; надання консультацій щодо погашення кредитів та оформлення анкет-заяв; проведення бізнес-тренінгів та ін.

Нині в сільському господарстві спостерігається посилення тенденцій до концентрації виробництва як в окремих сільськогосподарських підприємствах (ячне та м'ясне птахівництво), так у розрізі окремих товарних груп сільськогосподарських культур (наприклад, вирощування зернових та технічних культур). Випереджаючими темпами згорталися ті виробництва, що потребують значних затрат праці та залежать від виробництва трудомісткої сільськогосподарської продукції (овочів, плодів – у рослинництві, м'ясне скотарство, вівчарство – у тваринництві), які у більшості підприємств стали збитковими. Внаслідок більшості сільськогосподарських підприємств сконцентровані на виробництві окремої групи сільськогосподарської продукції, що в нинішніх умовах підвищує ризиковість господарської діяльності [4, с.10].

Як свідчать результати дослідження протягом 2005-2013 рр. спостерігаються зміни як структури, так і кількості сільськогосподарських підприємств за наявності підгалузей виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

Наведені розрахунки таблиці 1 переконують, що відбувається процес скорочення багатогалузевих сільськогосподарських підприємств та поглиблення спеціалізації виробничо-господарської діяльності. Нині вузькоспеціалізовані підприємства здійснюють виробництво в переважній більшості рослинницької продукції. Необхідно відзначити, що впродовж 2005-2013 рр. питома вага зернових та зернобобових культур у структурі товарної продукції сільськогосподарських підприємств суттєво не змінилася. Відбулися суттєві зміни в структурі самої групи, зросла питома вага кукурудзи на зерно за зниження ячменю, що пояснюється більш низькою врожайністю і рентабельністю ячменю порівняно з кукурудзою, а також скороченням попиту.

Таблиця 1 – Динаміка та структура сільськогосподарських підприємств за кількістю напрямів виробничої діяльності

| Групи господарств | 2005 р. | | 2010 р. | | 2013 р. | |
|-------------------|---------|------|---------|------|---------|------|
| | од | % | од | % | од | % |
| 1 галузь | 390 | 4,6 | 894 | 9,9 | 872 | 9,9 |
| 2 галузі | 941 | 11,2 | 2309 | 25,6 | 2515 | 28,4 |
| 3 галузі | 1297 | 15,4 | 1974 | 21,9 | 2164 | 24,5 |
| 4 галузі | 1403 | 16,7 | 1321 | 14,7 | 1343 | 15,2 |
| 5 галузей | 1468 | 17,4 | 951 | 10,5 | 747 | 8,4 |
| 6 галузей | 1176 | 14,0 | 659 | 7,3 | 503 | 5,7 |
| 7 галузей | 817 | 9,7 | 439 | 4,9 | 350 | 4,0 |
| 8 галузей | 453 | 5,4 | 221 | 2,5 | 192 | 2,2 |
| 9 галузей | 241 | 2,9 | 123 | 1,4 | 73 | 0,8 |
| 10 галузей | 121 | 1,4 | 68 | 0,8 | 47 | 0,5 |
| 11 галузей | 64 | 0,8 | 30 | 0,3 | 21 | 0,2 |
| 12 галузей | 30 | 0,4 | 14 | 0,2 | 12 | 0,1 |
| 13 галузей | 17 | 0,2 | 10 | 0,1 | 6 | 0,1 |
| 14 галузей | 6 | 0,1 | 2 | 0,0 | 3 | 0,0 |
| Більше 14 | 2 | 0,0 | 2 | 0,0 | 2 | 0,0 |

| | | | | | | |
|--------|------|-----|------|-----|------|-----|
| Всього | 8426 | 100 | 9017 | 100 | 8850 | 100 |
|--------|------|-----|------|-----|------|-----|

Джерело: розрахунки автора.

Результати дослідження свідчать, що упродовж 2005-2010 рр. кількість сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, була незмінною. Водночас, за період 2011-2013 рр., має місце стрімке зростання як їх чисельності, так і частки в загальній структурі чисельності сільськогосподарських підприємств, що свідчить про поглиблення спеціалізації виробничо-господарської діяльності. Основними видами продукції вирощування є: зернові та зернобобові, технічні культури (соняшник, соя, ріпак). Протягом 2005-2013 рр. суттєво зросла частка соняшнику, сої, ріпаку за рахунок зниження частки цукрових буряків, зернових та зернобобових культур, що зумовлено їх економічною привабливістю.

Встановлено зниження індексу горизонтальної диверсифікації виробництва продукції зернової групи у сільськогосподарських підприємствах, що свідчить про поглиблення спеціалізації на вирощуванні окремих зернових культур (озима пшениця, ярий ячмінь, кукурудза на зерно), які забезпечують прибутковість. Водночас спостерігається концентрація сільськогосподарських підприємств на виробництві обмеженого переліку видів тваринницької продукції (продукція свинарства, молока, яєць). Очевидно, що орієнтація на виробництво перелічених вище видів продукції є наслідком диверсифікації її діяльності господарств, які спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Цьому сприяло цінове співвідношення на зерно і продукти тваринного походження, а також незадоволений внутрішній попит [5, с.19].

Результати дослідження переконують, що у виробничій діяльності аграрних підприємств має місце розвиток вертикальної диверсифікації на основі організації переробки сільськогосподарської продукції на власних (більше ніж 80% виробленої продукції м'ясного птахівництва, 12-15% обсягів виробленого м'яса свиней) або орендованих забійних цехах, обсяги яких упродовж 2009-2013 рр. зросли майже вдвічі. Водночас обсяги переробки продукції рослинництва на власних потужностях мінімальні (до 1%), за винятком винограду, де частка становить близько 80%.

Одним із проявів не пов'язаної із диверсифікацією діяльністю господарств корпоративного сектору є надання послуг із ведення сільського господарства юридичними та фізичними особами. Встановлено, що упродовж 2009-2013 рр. спостерігається зниження кількості сільськогосподарських підприємств, які надають послуги, що зумовлено високим рівнем завантаженості машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств; низькою конкурентоспроможністю як в ціновому сегменті, так наданні послуг порівняно зі спеціалізованими підприємствами та фізичними особами; існуванням законодавчого обмеження переліку можливих послуг, які надають сільськогосподарські підприємства.

За результатами групування встановлено, що найвищий рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції забезпечено товаровиробниками, які спеціалізуються на виробництві двох підгалузей. Водночас упродовж 2005-2013 рр. спостерігаються суттєві коливання показника ефективності в багатогалузевих сільськогосподарських підприємствах, що свідчить про неоптимальний підбір напрямів виробничо-господарської діяльності. Так, в господарствах, які виробляють 14 видів сільськогосподарської продукції, спостерігається збитковість 6-7 видів продукції. Сума отриманого прибутку від вирощування продукції рослинництва компенсувала збиток від виробництва тваринницької продукції, що у кінцевому результаті забезпечило позитивний ефект від ведення виробничо-господарської діяльності.

Висновки. Нині в аграрному секторі відбувається процес вертикальної диверсифікації капіталу створенням вертикально-інтегрованих структур, що об'єднують виробництво, переробку та збут сільськогосподарської продукції кінцевим споживачем. Доказом є розраховані значення коефіцієнтів ентропії (прямують до нуля) та диверсифікації, які за період дослідження незначно знизилися, що свідчить про посилення тенденцій до концентрації виробництва як в окремих сільськогосподарських підприємствах (яєчного та м'ясного птахівництва, свинарства, молочного скотарства), так і в товарній групі сільськогосподарських культур (вирощування зернових та технічних культур).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковтун О.А. Методи та ризики диверсифікації підприємств / О.А. Ковтун // Наука й економіка. – 2008. – №1 (9). – С. 114–119.

2. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи: [моногр.] / М.Д. Корінько. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 447 с.
3. Матвієнко О.С. Перспективи диверсифікації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / О.С. Матвієнко // Аграрний вісник Причорномор'я. – 2008. – №4. – С. 121-125.
4. Корінько М.Д. Диверсифікація у вирішенні проблеми продовольчої безпеки.// Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №11 – С. 8-11.
5. Степененко Н.І. Механізм формування стратегії диверсифікації агросервісних підприємств/ Н.І. Степененко.// Всеукраїнський науково-виробничий журнал, №1(15). – 2010. – С.18–21.

REFERENCE

1. Kovtun O. A. Metody ta ryzyky dyversyfikacii' pidpryjemstv / O. A. Kovtun // Nauka j ekonomika. – 2008. – №1 (9). – S. 114–119.
2. Korin'ko M. D. Dyversyfikacija: teoretychni ta metodologichni osnovy : [monogr.] / M. D. Korin'ko. – K. : NNC IAE, 2007. – 447 s.
3. Matvijenko O.S. Perspektyvy dyversyfikacii' vyrobnycho-gospodars'koi' dijal'nosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv/ O.S. Matvijenko // Agrarnyj visnyk Prychornomor'ja. – 2008. – №4. – S. 121-125.
4. Korin'ko M.D. Dyversyfikacija u vyrishenni problemy prodovolchoi' bezpeky.// Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2002. – №11 – S. 8-11.
5. Stepenenko N.I. Mehanizm formuvannja strategii' dyversyfikacii' agroservisnyh pidpryjemstv/ N.I. Stepenenko.// Vseukrai'ns'kyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal, №1(15). – 2010. – S. 18–21.

Современные подходы к проблеме диверсификации производственной деятельности аграрных предприятий Р.М. Чумак

В статье обоснована диверсификация аграрного производства в качестве действенной стратегической ориентации межотраслевых отношений агропромышленной сферы. Предложены антикризисные меры по управлению аграрными предприятиями. Показаны преимущества и недостатки диверсификации в аграрной сфере экономики. Обосновываются возможности минимизации рисков и получения стабильных финансовых результатов сельскохозяйственными предприятиями путем диверсификации деятельности, не связанной с основным производством. Обращается внимание на субъектность сельскохозяйственных предприятий в процессе диверсификации.

Ключевые слова: диверсификация аграрных предприятий, межотраслевые отношения, аграрное производство.

Надійшла 04.11.2014 р.